

SLOVO, sv. 63 (2013), 1–22, Zagreb 2013.

UDK 811.163.42'367.625.43
264-12(497.5)“15”:003.349.1J:811.163.42

SINTAKTIČKE FUNKCIJE PARTICIPA U *MISALU HRUACKOME* ŠIMUNA KOŽIČIĆA BENJE

Ivana ETEROVIĆ, Zagreb

Jozo VELA, Zagreb

U recentnim je istraživanjima utvrđeno da je *Misal hruacki* Šimuna Kožičića Benje prvi hrvatski misal posve uređen po biblijskome prijevodu sv. Jeronima. Odstupanja od dotadašnje hrvatske staroslavenske tradicije posljedica su temeljita redigiranja teksta prema latinskomu predlošku, a odnos je staroslavenskih i starohrvatskih elemenata promišljen i sukladno tomu uređen. S obzirom na to da se pri priređivanju *Misala* Kožičić služio nekim onodobnim latinskim misalom, utjecaj se latinskoga jezika može izrazitije očekivati upravo na sintaktičkoj razini. Jedna od sintaktičkih značajki pomoću kojih se dobro razlučuje utjecaj jezika predloška uporaba je participa.

Participi i participske konstrukcije rabe se vrlo često u *Misalu hruackome* i načelno posve vjerno slijede latinski predložak. Budući da je upravo njima svojstvena najveća raznovrsnost uporabe, u radu se raščlanjuje uporaba aktivnoga participa prezenta i aktivnoga participa preterita I. u Kožićeve misalu s obzirom na različite sintaktičke funkcije u kojima dolaze. Istraživanjem se teži pridonijeti boljemu poznavanju sintakse *Misala hruackoga*, ali i Kožićeve koncepcije književnoga jezika koja se ogleda u izdanjima riječke glagoljske tiskare.

Ključne riječi: hrvatski staroslavenski jezik, riječka glagoljska tiskara, Šimun Kožičić Benja, *Misal hruacki*, Vulgata, sintaksa, particip.

1. UVOD

Misal hruacki (1531.) najvažnija je od šest knjiga objavljenih u riječkoj glagoljskoj tiskari modruškoga biskupa Šimuna Kožičića Benje. Budući da je Kožičić ostao upamćen kao prva osoba koja je izravno progovorila o potrebi uređivanja književnoga jezika,¹ njegova su izdanja dosad pobudila

¹ Obraćajući se trogirskom biskupu Tomi Nigeru, u posveti *Knjižicama od žitić rimskih arhierêovъ i cesarovъ*, historiografskomu djelu o rimskim papama i carevima objavljenju 1531. u Rijeci, Kožičić iskazuje svoje nezadovoljstvo jezikom glagoljskih

velik interes i potaknula sustavnija istraživanja u novije doba. Na tragu svojih prethodnika koji su naslutili i pokazali da se Kožičićeve riječi o nužnosti popravljivanja jezika liturgijskih knjiga ne odnose isključivo na sam jezik, odnosno da osnovni priređivačev poticaj pri izmjenama nije (ne)razumljivost, već težnja za usklađivanjem prijevoda s latinskim predloškom (usp. JAGIĆ 1913: 14; TANDARIĆ 1993: 54, 281, 283), redaktorske je zahvate u Kožičićevim izdanjima BENVIN (1984: 210–214) podijelio u tri skupine: preuzimanje tradirana staroslavenskoga naslijeđa; ispravljanje, dotjerivanje i prilagođavanje teksta, obično zamjenom starijega jezičnoga oblika suvremenijim, morfološki ili sintaktički vjernijim; novi prijevod prema latinskomu predlošku.

Recentna su istraživanja (CEKOVIĆ; SANKOVIĆ; ŽAGAR 2010; ŽAGAR 2012) potvrdila da je razlog Kožičićeva naglašena odstupanja od dotadašnje hrvatskostaroslavenske misalske tradicije njegovo temeljito redigiranje teksta prema Vulgati, što izdvaja *Misal hruacki* kao prvi hrvatski misal s biblijskim čitanjima posve uređenima po biblijskome prijevodu sv. Jeronima. Uspoređivanje je naime toga misala s ostalim trima tiskanim hrvatskoglagojskim misalima 15. i 16. stoljeća: *Prvotiskom* (1483.), *Senjskim misalom* (1494.) i *Misalom Pavla Modrušanina* (1528.), ukazalo na to da glavne razlike nisu motivirane težnjom za jezičnim pomlađivanjem, već za što boljom usklađenošću s latinskim predloškom. Usporedba s postojećim jezičnim raščlambama drugih izdanja riječke glagoljske tiskare (usp. NAZOR 1984: 14–19; 2007: 22; 2009: 23–24; TOMAŠIĆ 2000; HOLJEVAC; CRNIĆ 2010; HOLJEVAC 2012: 190–196) daje okvirne naznake da je Kožičićeva koncepcija književnoga jezika doista jedinstvena, odnosno da ne ovisi o namjeni teksta, što je novina u odnosu na dotadašnju jezičnu raslojenost hrvatskoglagojskih tekstova s obzirom na njihovu funkciju (usp. DAMJANOVIĆ 1997), no taj bi aspekt trebalo još iscrpno istražiti.

Odnos je staroslavenskih i starohrvatskih elemenata u Kožičićevim izdanjima promišljen i sukladno tomu uređen: u jednoj kategoriji rabi staroslavenske, a u drugoj starohrvatske oblike, pri čemu u fonologiji daje

knjiga, smatrajući da glagoljaška sredina nema dobrih knjiga osim misala i brevijara jer su postojeće »nakazane lažnimi pisci i zalimi tlači«, zbog čega se sam prihvatio »popravljanja« njihova jezika (NAZOR 2007).

prednost starohrvatskim, a u morfologiji tradiranim, staroslavenskim oblicima (TOMAŠIĆ 2000: 82; 2003: 63–65), no potvrđena su i odstupanja. Staroslavenizmi se rabe ponajviše radi markiranja povišene funkcije književnoga jezika i zadržavanja veze s tradicijom. Primjerice na Kožičićev aktivan odnos prema staroslavenskome jeziku jasno ukazuje njegovo svjesno zadržavanje dvojine, koju – unatoč potvrđenu kolebanju na razini oblika – sustavno primjenjuje u *Misalu hruackom* (CEKOVIĆ; ETEROVIĆ 2012).

S obzirom na uvjetovanost predloščima s kojih su prevedeni (grčkoga ili latinskoga), neujednačenosti među hrvatskoglagoljskim tekstovima najveće su upravo na razini sintakse (MIHALJEVIĆ 2006: 221). Važnom se razlučnicom utjecaja grčkoga i latinskoga jezika u istraživanju hrvatskoglagoljskih tekstova obično smatra uporaba participa, i to zastupljenost dativa apsolutnoga, smjenjivanje participskih konstrukcija i latinskih odnosnih rečenica, smjenjivanje participskih konstrukcija i latinskih finitnih rečenica i dr. (MIHALJEVIĆ; REINHART 2005: 65–70; MIHALJEVIĆ 2006). Upravo smo se zbog toga razloga odlučili istražiti sintaksu participa u *Misalu hruackome*, pri čijem se priređivanju, pretpostavlja se, Kožičić služio nekim onodobnim latinskim misalom venecijanske provenijencije (ŽAGAR 2012: 116, 121). Radi postizanja reprezentativnosti korpusa, analizu smo proveli na drugoj petini *Misala* (ff. 50r–100v), koja obuhvaća opširnija biblijska čitanja, podjednako iz Staroga kao i Novoga zavjeta.

2. UPORABA PARTICIPA U *MISALU HRUACKOME*

Uporaba participa i participskih konstrukcija vrlo je česta u *Misalu hruackome* i uglavnom posve vjerno slijedi latinski predložak, na što je već ranije upozoreno u morfološkoj raščlambi glagolskih oblika (CEKOVIĆ; SANKOVIĆ; ŽAGAR 2010). Pod utjecajem latinskoga participi dolaze u različitim funkcijama: supstantivizirani particip, determinativni particip, predikatni particip, particip u funkciji sekundarnoga predikata, dok se pod utjecajem hrvatskoga staroslavenskoga jezika dosljedno rabi i dativ apsolutni.² Ovdje će se participi razmotriti s obzirom na različite funkcije u kojima dolaze, kako bi se lakše uočile njihove eventualne sintaktičke osobitosti.

² Ovdje se slijedi funkcionalna podjela participa kakvu primjenjuje Jasmina GRKOVIĆ-MEJDŽOR (2007: 231–258).

Budući da je upravo njima svojstvena najveća raznovrsnost uporabe, u fokusu su razmatranja aktivni particip prezenta i aktivni particip preterita I.

2.1. Supstantivizirani particip

Supstantivizirani particip dobro je potvrđen u korpusu, a dolazi prema latinskomu supstantiviziranomu participu. Rabi se poput prave imenice i može vršiti različitu sintaktičku službu. Particip u ovoj funkciji potvrđen je i u staroslavenskome jeziku (VEČERKA 1961: 12–14), ali i u starijoj hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji, u protestantskim svetopisamskim prijevodima iz 16. stoljeća i Kašićevoj *Bibliji* (VRTIČ 2009.a: 305–307). Semantički je ekvivalent odnosne rečenice.

U gotovo je svim zabilježenim primjerima riječ o aktivnome participu prezenta, i to u određenome liku: *seže r(e)če ot duha egože priēti imehu veruūčei va nъ* 56r (lat. *haec autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum*)³ Iv 7,39; *i ostavilъ nisi lûbečēe tebē* 56v (lat. *et non dereliquisti diligentes te* Dn 14,37; *nestъ postideniē ufaūčim na te* 58v (lat. *non est confusio confidentibus in te*) Dn 3,40; *telo moe dahъ terpučimъ i ēgodi moe trzaūčim* 68r (lat. *corpus meum dedi percutientibus, et genas meas vellentibus* Iz 50,6; *lica moego ne otvratihъ ot karaūčihъ i plûūčihъ na me* 68r (lat. *faciem meam non averti ab increpantibus et conspuentibus in me*) Iz 50,6; *edan bē odъ vzležečeihъ (!) š nimъ* 68r (lat. *unus erat ex discumbentibus cum eo*) Iv 12,2; *potarimo ga ot z(e)mle živučihъ* 68v (lat. *eradamus eum de terra viventium*) Jr 11,19; *edan že odъ okrstъ stoečihъ vzvedъ mečъ udari raba arhierēova* 70r (lat. *unus autem de circumstantibus educens gladium, percussit servum summi sacerdotis*) Mk 14,47; *nače okolu stoečimъ govoriti* 70r (lat. *coepit dicere circumstantibus*) Mk 14,69; *začto črvlena e(stъ)*

³ Uza sve primjere donosimo usporedan latinski tekst prema izdanju *Missale Romanum, Mediolani, 1474. Vol. I: Text*, koji je uredio Robert LIPPE 1899. godine, s tim da smo radi lakšeg čitanja ispravili srednjovjekovnu grafiju i dodali oznake biblijskih mjesta prema suvremenoj Bibliji. Za usporedbu s prvim tiskanim latinskim rimskim misalom (1474.), a ne s Vulgatom, odlučili smo se zato što je tekst Vulgate uspostavljen tek nakon Tridentskog sabora 1590., odnosno 1598. godine, te je njegovo uvrštavanje u liturgijske knjige moglo početi istom nakon toga. Biblijski su dakle odlomci odabranoga latinskoga misala podatniji za usporedbu od posttridentske Vulgate. Ipak, sve dok se ne utvrdi konkretno izdanje latinskoga rimskog misala prema kojem je Kožić načinio svoj misal, potpuna usporedba nije moguća, budući da biblijski tekstovi onodobnih latinskih rimskih misala, ovisno o izdanju, variraju u (sitnijim) pojedinostima.

odeê tvoê i rizi tvoe êkože gnetučiĥ v točile 71v (lat. *quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari*) Iz 63,2; *êkože agnacъ prêdъ strigučim ga umuknetъ* 72r (lat. *quasi agnus coram ton-dente se obmutescet*) Iz 53,7; *otsečenъ e(stъ) odbъ z(e)mli živučiĥ* 72r (lat. *abscissus est de terra viventium*) Iz 53,8; *se ruka prêdaûčago me* 72v (lat. *ecce manus tradentis me*) Lk 22,21; *i semê daet seûčemu i hlebъ êdučumu* 88v (lat. *et dat semen serenti, et panem comedenti*) Iz 55,10. Aktivni particip preterita I. zabilježen je samo u primjeru *oskvrnil se esi sa umrvš(i)mi* 89r (lat. *coinquinatus es cum mortuis*)⁴ Bar 3,11.

Brojnost se primjera participa u ovoj funkciji ne podudara u Kožičićevu misalu i drugim hrvatskoglagoljskim tiskanim misalima 15. i 16. stoljeća. U paralelnim misalima, koji kontinuiraju ponajprije grčku tradiciju, participi su znatno češći u odnosu na *Misal hruacki*. U njima naime beziznimno dolazi poimeničeni particip na mjestima na kojima se u Kožičićevu misalu, prema latinskoj odnosnoj rečenici, nalazi odnosna rečenica: *mnê potrebuetъ tvoriti dela togo iže posl(a) me* 50v (lat. *me oportet operari opera eius qui misit me*) Iv 9,4; *govoritъ nemu marta sestra togo iže mrtavъ⁵ bē* 53v (lat. *dicit ei Martha, soror eius qui fuerat mortuus*) Iv 11,39; *grêdem k onomu iže posla mnê* 56r (lat. *et vado ad eum qui misit me*) Iv 7,33; *i počêše ki vkupъ vzlegli bēhu govoriti v sebē* 59r (lat. *et coeperunt qui simul discumbebant, dicere intra se*) Lk 7,49; *da postidêt se ki progonetъ mnê* 59v (lat. *confundantur qui me persequuntur*) Jer 17,18; *približiti se hoče iže prêdast mē* 65v (lat. *appropinquabit qui me tradet*) Mt 26,46; *i r(e)če onim iže tu behu* 66r (lat. *et ait his qui erant ibi*) Mt 26,71; *blizu e(stъ) ki opravdaetъ mnê* 68r (lat. *iuxta est qui iustificat me*) Iz 50,8; *ki tu behu govorahu petru* 70r–v (lat. *qui astabant, dicebant Petro*) Mk 14,70. Ovisnost o latinskome predlošku me-

⁴ U korpusu je pronađen i primjer poimeničenja pasivnoga participa preterita: *pomozite pognêtenomu sudite siroti* 50v (lat. *subvenite oppresso, iudicate pupillo*) Iz 1,17, no budući da se on rabi kao pravi pridjev, tomu ovdje neće biti sustavnije posvećena pažnja. Vrijedi ipak spomenuti primjere u kojima je tim participom prevedena latinska odnosna rečenica: *isplni se tagda rečeno erêmiû prorokomъ rekučimъ* 66v (lat. *tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam, dicentem*) Mt 27,9; *splnilo da bi se rečenoie prorokomъ govorečim* 67r (lat. *ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem*) Mt 27,35.

⁵ U Kožičićevu se misalu isti latinski particip prevodi ili aktivnim participom preterita I. ili pridjevom (usp. ovaj primjer s posljednjim iz prethodnoga odlomka). Zanimljivo je da paralelni misali imaju upravo obratnu situaciju. Moguće je da je priređivač odabrao pridjev u drugome primjeru zato što se u njemu označuje prije svega stanje.

đutim nije potpuna. Kožičić katkad rabi supstantivizirani particip na mjestu latinske odnosno rečenice: *potomъ malo pristupiše tu stoečêi* 66r (lat. *post pusillum accesserunt qui astabant*)⁶ Mt 26,73.

U Kožičićevu misalu supstantivizirani particip dolazi i na mjestu latinskoga supstantiviziranoga pridjeva: *da izvedutъ vodi prêsmikaûcê se duši živuêee i letaûcê na z(e)mli podъ tvrdiû nebêsceû* 85v (lat. *producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram sub firmamento caeli*) Post 1,20; *izvedi z(e)mmla dušu živuçu v rode svoemu živinu i prêsmikaûča se* 86r (lat. *producat terra animam viventem in genere suo, iumenta, et reptilia*) Post 1,24; *stvorimo č(lovê)ka na priliku i podobstvo n(a)še da obl(a)daet rab(a)mi morskimi i letaûčimi nebêskimi i skotomъ vsêe z(e)mli i vsakimi i prêsmikaûčim se iže podvizaet sê na z(e)mli* 86r (lat. *faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram: et praesit piscibus maris, et volatilibus caeli, et bestiis, universaeque terrae, omnique reptili, quod movetur in terra*)⁷ Post 1,26.

2.2. Determinativni particip

Determinativni particip određuje pobliže imensku riječ uz koju stoji, a vezu s predikatom može ostvariti samo preko nje (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 233). Riječ je o participskoj funkciji zastupljenoj još u staroslavenskome jeziku (VEČERKA 1961: 32–34), čiji je semantički ekvivalent odnosno rečenica. U starijoj hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji i Kašićevoj *Bibliji* potvrđeni su i nesklonjivi participi u determinativnoj funkciji, odnosno primjeri u kojima particip dolazi u nominativu (VRTIČ 2009.a: 309), osobito kada je riječ o participu u funkciji situacijskoga determinatora objekta (VRTIČ 2009.a: 312–315). U Kožičićevu misalu particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta stoji uvijek u akuzativu.

⁶ Zanimljivo je ovdje radi usporedbe uputiti na asimetriju u kanonskim staroslavenskim tekstovima prilikom prevođenja s grčkoga jezika: grčki particip prevodi se ili participom ili odnosnom rečenicom, dok se grčka odnosna rečenica prevodi uvijek samo odnosnom rečenicom (VEČERKA 1993: 69). S druge strane, pojava participa na mjestu gdje ih nema ni u latinskome ni u grčkome predlošku nije rijetkost u hrvatskome staroslavenskom jeziku (MIHALJEVIĆ 2009: 339).

⁷ Isti je prevodilački postupak potvrđen i u Kašićevu prijevodu *Biblije*, no u drugim primjerima (VRTIČ 2009.a: 306–307).

2.2.1. Particip u funkciji atributa

Kao i supstantivizirani participi, participi u ovoj funkciji česti su u *Misalu hruackom* i dolaze na mjestu latinskoga participa u atributnoj funkciji: *krstъ suč arhierêi budučiъ blag* 55r (lat. *Christus assistens pontifex futurorum bonorum*) Heb 9,11; *ostaviše žilu vodъ živučiъ g(ospod)a* 59r (lat. *dere-liquerunt venam aquarum viventium Dominum*) Jer 17,13; *eže rečeno e(stъ) prorokomъ govorečimъ* 61v (lat. *quod dictum est per prophetam dicentem*) Mt 21,4; *izliê na glavu ego vzlêžečago* 64v (lat. *effudit super caput ipsius recumbentis*) Mt 26,7; *isplni se tagda rečeno erêmiû prorokomъ rekučimъ* 66v (lat. *tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam, dicentem*) Mt 27,9; *splnilo da bi se rečeno prorokomъ govorečim* 67r (lat. *ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem*) Mt 27,35; *poželismo pogrъenago i poslednago m(u)ži m(u)ža bolesti i znaûčago slabostъ* 72r (lat. *desideravimus eum despectum, et novissimum virorum, virum dolorum, et scientem infirmitatem*) Iz 53,2–3; *vzidetъ êkože letorastal predъ nimъ i êkože korenъ od z(e)mle žedučêe* 72r (lat. *ascendet sicut virgultum coram eo et sicut radix de terra sitienti*) Iz 53,2; *srečet vaû č(lovê)къ sasud vodi nose* 72v (lat. *occurret vobis homo amphoram aquae portans*) Lk 22,10; *bistъ potъ nego êkože kaple krvi tekučie na z(e)mlû* 73r (lat. *factus est sudor eius sicut guttae sanguinis decurrentis in terram*) Lk 22,44; *prozeбni z(e)mла travu zelênaûču i tvoreču semê i drevo plodovito tvoreče plodъ po rodu svo-emu* 85v (lat. *germinet terra herbam virentem, et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum*) Post 1,11; *vavrъzeni budetê v peč ognа goručago* 91v (lat. *mittemini in fornacem ignis ardentis*) Dn 3,15. Aktivni particip preterita I. javlja se posve iznimno: *ako zrno pšeničnoe padše⁸ na zemlû ne umretъ toe samoe prêbivaetъ* 60v (lat. *nisi granum frumenti cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet*)⁹ Iv 12,24–25.

⁸ O aktivnome participu preterita I. na mjestu latinskoga participa prezenta aktivnoga bit će više riječi kasnije.

⁹ U drugim tiskanim hrvatskoglagoljskim misalima 15. i 16. stoljeća zabilježeno je i nekoliko primjera pasivnoga participa prezenta u determinativnoj funkciji, i to redom sve oblici glagola *naricati* (*se*). U istraženome korpusu *Misala hruackog* pasivni particip prezenta nije zabilježen, no asimetrija je među četirima tiskanim misalima ponovno posljedica različitih predložaka. (To ipak ne znači da u Kožičićevu misalu uopće nema primjera pasivnoga participa prezenta. Iako je vrlo rijedak, potvrđen je u nekoliko primjera). Kožičić prema latinskome predlošku rabi odgovarajuću sintaktičku konstrukciju, no pritom se ne opredjeljuje za posve direktan kalk: *imeêše že tagda uznika glasna komu se baraba*

Zastupljenost je participa u determinativnoj funkciji znatno veća u paralelnim misalima, no posljedica je to različitih predložaka. Na mjestima na kojima particip u njima dolazi u funkciji atributa u Kožičićeve misalu u pravilu odnosna rečenica kao prijevod latinske odnosne rečenice: *prizvaše zato sopet č(lovê)ka ki slepъ bilъ bêše* 51r (lat. *vocaverunt ergo rursum hominem qui caecus fuerat*) Iv 9,24; *na lûdi radi iže okrstъ stoetъ rekohъ* 53v (lat. *sed propter populum qui circumstat, dixi*) Iv 11,42; *zane samъ nisamъ na azъ i iže posla me o(ta)съ* 54v (lat. *quia solus non sum: sed ego et qui misit me, Pater*) Iv 8,16; *i svedêtelstvuetъ o mnê iže posla mnê o(ta)съ* 54v (lat. *et testimonium perhibet de me qui misit me, Pater*) Iv 8,18; *videv tagda iûda iže prêda ga* 66r (lat. *tunc videns Judas, qui eum tradidit*) Mt 27,3; *i mnoga telesa svetihъ iže usnuli behu vstaše* 67r (lat. *et multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt*) Mt 27,52; *mnoge ke vzišle bêhu š nimъ vъ er(u)s(o)l(i)mъ* 71r (lat. *multae, <quae> simul cum eo ascenderant Ierosolymam*) Mk 15,41; *i(su)sa iže propet e(stъ) iščetъ* 94v (lat. *Iesum, qui crucifixus est, quaeritis*) Mt 28,5. No, da latinski predložak ne diktira bezuvjetno odabir sintaktičke konstrukcije, pokazuje se u primjeru gdje u Kožičićeve misalu dolazi particip unatoč tomu što ga u latinskom nema: *i da vzvratit se m(u)žb ot puta svoego zalago i odb bezakoniê sučago v rukahъ nihъ* 56r (lat. *et convertatur vir a via sua mala, et ab iniquitate quae est in manibus eorum*) Jon 3,8.

govoraše 66v (lat. *habebat autem tunc unum vinctum insigne, qui dicebatur Barrabas*) Mt 27,16; *kogo hočete da otpustimъ vamъ barabu ili i(su)sa em(u)že krstъ* govorit se 66v (lat. *quem vultis dimittam vobis: Barabbam, an Iesum, qui dicitur Christus?*) Mt 27,17; *čto tagda stvoru odb i(su)sa em(u)že govorit sê krstъ* 66v (lat. *quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus*) Mt 27,22; *i doidoše na mesto nem(u)že golgota govorit se* 67r (lat. *et venerunt in locum qui dicitur Golgotha*) Mt 27,33; *bê že komu baraba govoraš(e) se* 70v (lat. *erat autem unus qui dicebatur Barrabas*) Mk 15,7; *približaš(e) se danъ prazdnikъ opresnakъ emuže govorit se paska* 72v (lat. *appropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur Pascha*) Lk 22,1; *sedê na sudiščê v mête emuže govorit se litostratosъ* 80r (lat. *sedet pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostratos*) Iv 19,13. Vidljivo je iz primjera da u Kožičićeve misalu dolazi obezličanje prema latinskome pasivu u odnosnoj rečenici (usp. GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 244). U primjeru *vnide že sotona va iûdu pridevkom skariota ednomъ ot 12te* 72v (lat. *intravit autem Satanas in Judam, qui cognominabatur Scarioth, unum de duodecim*) Lk 22,3 glagol nije bilo moguće prevesti doslovno, stoga je domišljato odabrana varijanta koja se s predloškom podudara samo semantički, ali ne iznevjerava duh jezika na koji se prevodi.

2.2.2. Particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta

Poseban tip determinativnoga participa predstavljaju primjeri u kojima se particip rabi uz *verba sentiendi*, ali i druge glagole (npr. *obrêsti*, *naiti*) (VEČERKA 1961: 57–59; VRTIČ 2009.a: 310–315) gdje je particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta¹⁰ (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 235). Za razliku od onoga u funkciji atributa, koji se javlja u različitim padžima, particip u funkciji situacijskoga determinatora objekta stoji uvijek samo u akuzativu i dolazi prema participu u latinskom: *pride i(su)sъ i obrête ga imuća ũže četiri dni v grobê* 53r (lat. *venit itaque Iesus: et invenit eum quattuor dies iam in monumento habentem*) Iv 11,17; *i(su)sъ zato egda vidi ũ plaćuću i iûdei iže prišli bêhu š neû pl(a)čuće skršća duhomъ* 53v (lat. *Iesus ergo, ut vidit eam plorantem, et Iudaeos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu*) Iv 11,33; *i naidê e spečê* 65r (lat. *et invenit eos dormientes*) Mt 26,40; *i naide e speče* 65v (lat. *et invenit eos dormientes*) Mt 26,43; *uzrite sina č(lovêća)skago sêdeča o desnû sili božbe i prihodeča va oblacheb nebêskihъ* 66r (lat. *videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, et venientem in nubibus caeli*) Mt 26,64; *êko slišasmo mi nego govoreča* 70r (lat. *quoniam nos audivimus eum dicentem*) Mk 14,58; *i uzrite s(i)na č(lovêća)skago sedêča o desnû sili božie i grêduča sa oblaci nebêskimi* 70r (lat. *et videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei, et venientem cum nubibus caeli*) Mk 14,62; *i videvъ petra griûča se* 70r (lat. *et cum vidisset Petrum calefacientem se*) Mk 14,67; *obretosmo sego podvraćaûča êzikъ n(a)šъ i skraćuûča daniê daêti c(êsa)ru i govoreča da on g(ospod)ъ kr(a)lъ e(stъ)* 74r (lat. *hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Caesari, et dicentem se Christum regem esse*)¹¹ Lk 23,2.

2.3. Predikatni particip

Terminom predikatni particip označuje se particip koji dolazi kao obvezatan konstituent predikata (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 236–237). U pravi-

¹⁰ Pojedini autori particip u ovoj službi nazivaju predikatnim participom jer se njime upotunjuje glagolski predikat (GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 244). VEČERKA (1961: 57–64) govori o konstrukciji participa s akuzativom kao atributnoj dopuni. Budući da se takav particip sintaktički vezuje uz objekt, ovdje se slijedi mišljenje Jasmine GRKOVIĆ-MEJDŽOR (2007: 233–236) da je riječ o podtipu determinativnoga participa.

¹¹ U funkciji situacijskoga determinatora objekta može doći i pasivni particip preterita. Njime je preveden latinski aktivni particip prezenta u primjeru *i vide za plečmi ovna zadržana rogama v trnû* 87v (lat. *viditque post tergum arietem inter vepres haerentem cornibus*) Post 22,13.

lu se rabi uz lične oblike glagola *biti*,¹² koji najčešće stoji u imperfektu,¹³ a u svim je zabilježenim primjerima riječ o neodređenome liku¹⁴ aktivnoga participa prezenta: *běše lazare niki bole odъ betanie grada marie i marti sestar ego* 53r (lat. *erat quidam languens Lazarus a Bethania, de castello Mariae et Marthae sororum eius*) Iv 11,1; *behu že tu m(a)riê magdalena i druga m(a)riê sedêče protivu grobu* 67v (lat. *erant autem ibi Maria Magdalene, et altera Maria, sedentes contra sepulchrum*) Mt 27,61; *vs(a)ki danъ pri vasъ bihi v templi uče i ne držaste mē* 70r (lat. *quotidie eram apud vos in templo docens, et non me tenuistis*) Mk 14,49; *bêhu že tu ženê od dalečê gledaûčê* 71r (lat. *erant autem ibi mulieres de longe aspicientes*) Mk 15,40; *i samъ bê čekae kraljevstva božiego* 71r (lat. *et ipse erat exspectans regnum Dei*) Mk 15,43; *bê bo želêe odъ mnogogo vrimenê viditi ga* 74r (lat. *erat enim cupiens ex multo tempore videre eum*) Lk 23,8; *bê že š nimi i petarъ stoe i grie sê* 79r (lat. *erat autem cum eis et Petrus stans, et calefaciens se*) Iv 18,18; *bê že simunъ petarъ stoe i grie sê* 79r (lat. *erat autem Simon Petrus stans, et calefaciens se*) Iv 18,25. Potvrđen je i primjer predikatne upotrebe participa uz koji se, pod utjecajem latinskoga, glagol *biti* izostavlja: *tko odъ vasъ boei se b(og)a slišei glasъ raba nego* 68r (lat. *quis ex vobis timens Deum, audiens vocem servi eius*) Iz 50,10.

Ovom se participskom konstrukcijom naglašava durativnost radnje (VEČERKA 1961: 82). Njezin je status u Kožičićevu misalu zasigurno ojačan i činjenicom da je riječ o konstrukciji koja se rabila i u staroslavenskome jeziku, premda je u kanonske tekstove prodrila iz grčkoga (VEČERKA 1961: 70–73). Ista je konstrukcija potvrđena i u starijoj hrvatskoj lekcionarskoj praksi, kao i u Kašićevu prijevodu *Biblije* (VRTIČ 2009.a: 315–316).

¹² U istoj funkciji particip se može rabiti i uz druge glagole (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 237).

¹³ Ovdje se kao imperfektni oblik promatra i izvorno aoristni oblik *bê* jer dolazi u ulozi imperfekta, što svjedoči o gubljenju vidske razlike u prošlosti (MIHALJEVIĆ; REINHART 2005: 64), tj. o gubljenju razlike između aorista i imperfekta (MIHALJEVIĆ; VINCE 2012: 56). Slijedom ove pojave hrvatski staroslavenski razvio je u dvojini posebne oblike sa završetkom *-hota* (*pokrivahota*, *vzdvigahota*, *kriêhota*) nastale kontaminacijom imperfekta i aorista (MIHALJEVIĆ 2008: 338).

¹⁴ U staroslavenskome je jeziku postojala dvojaka mogućnost uporabe participa: zasvjedočeni su i primjeri neodređenoga i primjeri određenoga lika (VEČERKA 1961: 76). U srpskoslavenskome jeziku, kao i u Kožičićevu misalu, particip uz glagol *biti* nije potvrđen u određenome liku (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2007: 236).

2.4. Particip u funkciji sekundarnog predikata

Najveći broj participa u Kožičićevu misalu u funkciji je sekundarnoga predikata i dolazi na mjestu latinskoga vezanog participa.¹⁵ Subjekt participske i predikatne radnje uvijek je isti. Particip stoji u nominativnome obliku odgovarajućega broja i semantički je ekvivalent priložnih ili naprosto sastavnih rečenica. Takva je uporaba participa karakteristična i za staroslavenski jezik (VEČERKA 1961: 116–118), a potvrđena je i u starijim hrvatskim lekcionarima i Kašićevoj *Bibliji* (VRTIČ 2009.a: 316–319), no ondje subjekt participa može biti i različit od subjekta predikatne radnje.

Aktivni particip prezenta označuje radnju istovremenu s radnjom predikata. Najčešće kondenzira vremensku rečenicu s veznikom 'dok': *mimohode i(su)sъ vide č(lově)ka slepa* 50v (lat. *praeteriens Iesus vidit hominem caecum*) Iv 9,1; *siē s(love)sa govorilъ e(stъ) i(su)sъ v blagohranilišču uče v templi* 54v (lat. *haec verba locutus est Iesus in gazophylatio, docens in templo*) Iv 8,20; *az ne smutih se tebē pastira slede* 59r (lat. *ego non sum turbatus, te pastorem sequens*) Jer 17,16; ali katkad i vremensku rečenicu s veznikom 'kad': *viduče že oni iže okolu ego behu čto imeêšê biti rekoše emu* 73v (lat. *videntes autem hi qui circa ipsum erant, quod futurum erat, dixerunt ei*) Lk 22,49; *viduče sinove božbi hčerê č(lověčs)kie da lepê bēhu vazešê sebi ženê* 86r (lat. *videntes filii Dei filias hominum quod essent pulchrae, acceperunt sibi uxores*) Post 6,2.

Iako nije lako razlučiti vremensko od drugih značenja, pojedini primjeri nose dodatnu nijansu kauzalnosti: *znae že i(su)sъ r(e)če nimъ* 64v (lat. *sciens autem Iesus, ait illis*) Mt 26,10; *znae i(su)sъ da doide godina nego da prēidetъ odъ sego mira ka otcu vzlûbivъ svoe iže v mirê bēhu do konca vzlûbi e* 75v (lat. *sciens Iesus quia venit eius hora ut transeat ex hoc mundo ad Patrem: cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos*) Iv 13,1; *êže ne obrêtuûčъ spokoila kade bi se noga nêe vzvrati se k nemu* 87r (lat. *quae cum non invenisset ubi requiesceret pes eius, reversa est ad eum*) Post 8,9; ili pak finalnosti: *seže govoraše skazae kuû semrtiû imêše umriti* 60v (lat. *hoc autem dicebat, significans qua morte esset moriturus*) Iv 12,33; *potrpi da vidišo (!) ako doidetъ iliê izbavlae ъi* 67r (lat. *sine, videamus an veniat Elias liberans eum*) Mt 27,49; *sedête na prêstolehъ sudêče dva na*

¹⁵ Vezani particip dopunjuje imensku riječ koja je u rečenici u službi subjekta ili objekta i usko je povezan s ostatkom rečenice (GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 245).

destê kolenъ iz(rai)lskihъ 73r (lat. *sedeatis super thronos iudicantes duodecim tribus Israel*) Lk 22,30; *êvi že se nemu anjelъ s nebêse ukrêplae ѿ* 73r (lat. *apparuit autem illi angelus de caelo, confortans eum*) Lk 22,43.

Jednako je česta njegova uporaba u funkciji neobvezatnoga predikatnog proširka kojim se dopunjuje način vršenja glagolske radnje: *otide zato i umi sê i pride* vide 50v (lat. *abiit ergo, et lavit, et venit videns*) Iv 9,7; *kralъ tvoi grêdet* sede na *ždribetu oslice* 60r (lat. *rex tuus venit sedens super pullum asinae*) Iv 12,15; *kralъ tvoi grêdetъ tebi krotakъ sedê* na *oslici* 61v (lat. *rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam*) Mt 21,5; *pristupi k nemu žena imei*¹⁶ *alabstarъ masti dragocennie* 64v (lat. *accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi*) Mt 26,7; *sagrêsihъ krvъ pravadnuû prêdae* 66r (lat. *peccavi, tradens sanguinem iustum*) Mt 27,4; *i sedečê str-zihu ga* 67r (lat. *et sedentes servabant eum*) Mt 27,36; *i(su)sъ že sopetъ glasečъ glasomъ veliim duh pusti* 67r (lat. *Iesus autem iterum clamans voce magna, emisit spiritum*) Mt 27,50; *i hoêhu po sredê plamenê hval(e)če b(og)a i bl(agosli)vlaûče g(ospod)a* 91v (lat. *et ambulabant in medio flammae, laudantes et benedicentes Deum*) Dn 3,24; *vsaki dan sedeh pri vasъ uče v templi* 65v (lat. *quotidie apud vos sedebam docens in templo*) Mt 26,55.

Uz *verba dicendi* aktivnim se participom prezenta vrlo često uvodi upravnii govor: *vprašahu eû govoreče* 51r (lat. *interrogaverunt eos, dicentes*) Iv 9,19; *poslasta zato sestri nego k nemu govorečê* 53r (lat. *miserunt ergo sorores eius ad eum dicentes*) Iv 11,3; *zva m(a)riû sestru svoû lahko reki* 53v (lat. *vocavit Mariam sororem suam silentio, dicens*) Iv 11,28; *vzva-pi kralъ glasomъ velikim(ъ) reki* 56v (lat. *exclamavit rex voce magna, dicens*) Dn 14,40; *i(su)sъ že otveča imъ reki* 60v (lat. *Iesus autem respondit eis, dicens*) Iv 12,23; *posla tagda 2 učenika svoê govore ima* 61v (lat. *tunc misit duos discipulos suos, dicens eis*) Mt 21,1–2; *razdri tagda načelnikъ erêiski rizi svoe reki* 66r (lat. *tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens*) Mt 26,65; *krivo svêdetelstvo govorahu protivu nemu rekuče* 70r (lat. *falsum testimonium ferebant adversus eum, dicentes*) Mk 14,57; *i počes(e) ga svaditi govoreče* 74r (lat. *coeperunt autem illum accusare, dicentes*) Lk 23,2; *iûdei že glašahu rekuče* 79v (lat. *Iudaei autem clamabant dicentes*) Iv

¹⁶ U ovome je primjeru uz imenicu ženskoga roda upotrijebljen oblik aktivnoga participa prezenta muškoga roda, i to u određenome liku. O sklonidbi participa u Kožičićevu misalu, a osobito o pojavi analoških nastavaka, v. detaljnije u CEKOVIĆ; SANKOVIĆ; ŽAGAR 2010: 154–161.

19,12; *bl(agoslo)vi e reki* 86r (lat. *benedixitque eis, dicens*) Post 1,22; *anġelb boŷbi s nebêse vzvapi r(e)ki* 87v (lat. *angelus Domini de caelo clamavit, dicens*) Post 22,11.

Aktivni se particip preterita I. pokazao osobito zanimljivom temom pri razmatranju prevodilačkih tehnika u *Misalu hruackome*. Njime se načelno izriče radnja prijevremena u odnosu na radnju predikata, a u funkciji je prije svega vremenske rečenice i neobvezatnoga predikatnoga proširka. U Kožičićevu misalu dolazi na mjestu različitih latinskih konstrukcija.

Najčešće se javlja na mjestu latinskoga participa prezenta aktivnoga: *padь pokloni se nemu* 51v (lat. *procidens adoravit eum*) Iv 9,38; *slisavь (!) že i(su)sь reče nimь* 53r (lat. *audiens autem Iesus dixit eis*) Iv 11,4; *i vstavь danielь êstь* 56v (lat. *surgensque Daniel comedit*) Dn 14,38; *stavь zada pri nogah ego nače močiti slzami nozi ego* 58v (lat. *et stans retro secus pedes eius, lacrimis coepit rigare pedes eius*) Lk 7,38; *otvečavь simun r(e)če* 58v (lat. *respondens Simon dixit*) Lk 7,43; *šadša že uč(e)nika stvorista êko zapovedalb ima biše i(su)sь* 61v (lat. *euntes autem discipuli fecerunt sicut praeceperat illis Iesus*) Mt 21,6; *zliêvь bo ona mastь siû na telo moe na pogrêbenie moe stvori* 64v (lat. *mittens enim haec unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit*) Mt 26,12; *prostrvь ruku izne mečь svoi* 65v (lat. *extendens manum, exemit gladium*) Mt 26,51; *priêmše tagda voini i(su)sa v dvore sabraše k nemu vse voine* 66v (lat. *tunc milites praesidis suscipientes Iesum in praetoria, congregaverunt ad eum universam cohortem*) Mt 27,27; *videv že stotnikь iže protivu nemu staše êkože tako vzvapivь umri reče* 71r (lat. *videns autem centurio, qui ex adverso stabat, quia sic clamans expirasset, ait*) Mk 15,39; *vstavь abraamь noćiû spravi osla svoego poêmь sa soboû dva ml(a)dša* 87v (lat. *igitur Abraam de nocte consurgens, stravit asinum suum, ducens secum duos iuvenes*) Post 22,3.

Uporaba aktivnoga participa preterita I. u velikoj se mjeri podudara s ostalim trima tiskanim hrvatskoglagoljskim misalima 15. i 16. stoljeća, a posve ih iznimno slijedi i ondje gdje je u latinskome predlošku finitni glagol: *pilat že otvečavь imь reče* 70v (lat. *Pilatus autem respondit eis, et dixit*) Mk 15,9. Takav je model Kožičić primjenjivao katkad i ondje gdje je finitni glagolski oblik i u paralelnim misalima: *porazivь raba načelnika erêiskago otreza uho nego* 65v (lat. *percutiens servum principis sacerdotum amputavit auriculam eius*) Mt 26,51. To pokazuje da nije robovao mehaničkomu prevođenju, već

je od njega odstupao kada je procijenio da pojedina konstrukcija ne bi bila u duhu jezika na koji prevodi. Ipak, gdjekad je previdio logičku nužnost prevođenja aktivnim participom preterita I. Tako je u primjerima pletuće *trnovъ venacъ polagaŭtъ nemu* 70v (lat. *imponunt ei plectentes spineam coronam*) Mk 15,17; *voini pletuće trnovъ venacъ položiše na glavu ego* 79v (lat. *militēs plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti eius*) Iv 19,2; gdje je simultanost radnji nemoguća, a u skladu s time i pogrešna uporaba aktivnoga participa prezenta, particip prezenta pod latinskim utjecajem mehanički preveden participom prezenta. Sličan je primjer na drugome mjestu ispravno preveden: *spletše trnovъ venacъ položiše na glavu nego* 66v (lat. *plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius*) Mt 27,29.

Aktivnim participom preterita I. prevodi se i latinski particip perfekta pasivni koji je dio ablativa apsolutnoga vremenskoga značenja:¹⁷ *vazamъ vodu umi ruci* 66v (lat. *accepta aqua, lavit manus*) Mt 27,24; *i(su)sъ že vzdviḡ oči reče* 53v (lat. *Iesus autem, elevatis oculis sursum, dixit*) Iv 11,41; *i poēm petra i dva s(i)na zeb(e)deova nače skrbiti* 65r (lat. *et assumpto Petro, et duobus filiis Zebedaei, coepit contristari*) Mt 26,37; *pesan rekši izidoše na goru maslinskiu* 65r (lat. *hymno dicto, exierunt in montem Oliveti*) Mt 26,30; *ostavivъ e otide sopetъ* 65v (lat. *relictis illis, iterum abiit*) Mt 26,44; *srebrnike povrgši v tempalъ otstupi* 66r (lat. *proiectis argenteis in templo, recessit*) Mt 27,5; *on že otvrgъ plašč nagъ pobêže odъ nihъ* 70r (lat. *at ille reiecta sindone, nudus profugit ab eis*) Mk 14,52; *i(su)sъ že pustivъ glasъ velikъ izdahnu* 71r (lat. *Iesus autem emissa voce magna expiravit*) Mk 15,37; *i prizvavъ stotnika opita ga* 71r (lat. *et accersito centurione, interrogavit eum*) Mk 15,44; *i vazam čašu hv(a)li vzda* 72v (lat. *et accepto calice gratias egit, et dixit*) Lk 22,17; *irud že vidivъ i(su)sa vzradova se zelo* 74r (lat. *Herodes autem viso Iesu, gavisus est valde*) Lk 23,8. Rjeđe je riječ o nominativnome obliku latinskoga participa perfekta: *i všađъ zatvori vrata o sebê* 52r (lat. *ingressusque clausit ostium super se*) 2 Kr 4,33; *onže vzrativ se proidê se v domu* 52r (lat. *at ille reversus, deambulavit in domo*) 2 Kr 4,35; *obrativ se k ženi reče simunu* 58v (lat. *conversus ad mulierem, dixit Simoni*)¹⁸ Lk 7,44.

¹⁷ O uporabi ablativa vremena i o ablativu apsolutnomu u latinskome jeziku usp. GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 219–220, 246–249.

¹⁸ Particip perfekta pasivni u participskoj konstrukciji ablativa apsolutnoga rabi se samo ako je glagol ili prijelazan ili deponentan neprijelazan, a ako je riječ o glagolu drugoga tipa, rabi se nominativni oblik participa (GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 248).

Rjeđe se aktivnim participom preterita I. prevode druge konstrukcije. Njime može biti prevedena vremenska rečenica s konjunktivom pluskvamperfekta, najčešće pri prevođenju odgovarajućega glagola participom *rekši*: *siê rekši plûnu na z(e)mlû* 50v (lat. *haec cum dixisset, exspuit in terram*) Iv 9,6; *siê rekši ide* 53v (lat. *cum haec dixisset, abiit*) Iv 11,28; *siê rekši vzvapi glasomъ velikimъ* 53v (lat. *haec cum dixisset, voce magna clamavit*) Iv 11,43; *rekši siê prêbi samъ v galilei* 57r (lat. *haec cum dixisset, ipse mansit in Galilaea*) Iv 7,9. Vremenska rečenica s konjunktivom pluskvamperfekta može se prevesti aktivnim participom preterita I. i kada je riječ o drugim glagolima: *taknuvъ uho nego isceli e* 73v (lat. *cum tetigisset auriculam eius, sanavit eum*) Lk 22,51; no znatno rjeđe. U pravilu na tome mjestu dolazi vremenska rečenica, neovisno o tome što je u paralelnim misalima nerijetko particip: *pokle vase linteonъ prêpasa se* 75v (lat. *cum accepisset lintenum, praecinxit se*) Iv 13,4; *i tako pokle vazê iûda voinstvo i ot arhierêov i fariseovъ sluge pride tu sa svetilnici i luči* 78v (lat. *Iudas ergo cum accepisset cohortem, et a pontificibus et pharisaeis ministros, venit illuc cum laternis, et facibus*) Iv 18,3; *i pokle sveza isaaka sina svojego položi ga na oltare* 87v (lat. *cumque colligasset Isaac filium suum, posuit eum in altare super struem lignorum*) Post 22,9; *pilat že pokle sliša s(love)sa siê privedê vanъ i(su)sa* 79v–80r (lat. *Pilatus ergo cum audisset hos sermones, adduxit foras Iesum*) Iv 19,13; *egda vidê i(su)sъ materъ i učenika stoeća egože lûblaše reče materi svoei* 80r (lat. *cum vidisset ergo Iesus matrem, et discipulum stantem, quem diligebat, dicit matri suae*) Iv 19,26.

Latinska konstrukcija veznika *cum* s konjunktivom imperfekta, rjeđe prezenta i perfekta, glagola *esse* prevodi se aktivnim participom prezenta. Potvrđeno je kauzalno značenje takve konstrukcije: *seže samъ odъ sebê ne reče na arhierêi sući leta togo proreče êko umriti imeêše i(su)sъ* 59v (lat. *hoc autem a semetipso non dixit: sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit, quia Iesus moriturus erat*) Iv 11,51; *edan že odъ nihъ kaêfa im(e)nemъ arhieriei sući leta togo reče imъ* 59v (lat. *unus autem ex ipsis, Caiphas nomine, cum esset pontifex anni illius, dixit eis*) Iv 11,49; ali i koncesivno: *i zane da ti č(lovê)kъ sući samъ sebê b(og)a tvoriši* 57v–58r (lat. *et quia tu homo cum sis, facis te ipsum Deum*) Iv 10,33; *iže va obrazi božiemъ sući vshićenъ ne sudi ravanъ biti bogu* 64r (lat. *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo*) Fil 2,6. U primjeru *edno vemъ da slepъ*

budući *nine viû 51r* (lat. *unum scio, quia cum essem caecus, modo video*) Iv 9,25 participom se izriče prijevremenost, zbog čega bi logičniji izbor bila uporaba aktivnoga participa preterita I. glagola *biti*, no taj oblik u pregledanome korpusu nije zabilježen.

2.5. Dativ apsolutni

S obzirom na veliku ovisnost uporabe participâ u Kožičićevu misalu o latinskome predlošku, vrlo je zanimljivo promotriti zastupljenost dativa i instrumentalapsolutnih. Dativ je apsolutni naime znatno češći u tekstovima prevedenim s grčkoga jezika (MIHALJEVIĆ 2006: 223–224, 228–229). U onima prevedenima s latinskoga, gdje dolazi umjesto ablativa apsolutnog, dobro je zastupljen u 13. stoljeću, no u 14. stoljeću na tim se mjestima već češće rabi instrumentalapsolutni (MIHALJEVIĆ; REINHART 2005: 67; MIHALJEVIĆ 2006: 224; 2009: 339, 341). S druge strane u hrvatskim sve-topisamskim prijevodima od polovice 15. sve do polovice 19. stoljeća uobičajeno je sintaktičko sredstvo pri prevođenju latinskoga ablativa apsolutnoga apsolutni nominativ (VRTIČ 2009.a: 319–325; 2009.b: 375–380; 2010). Upravo je zato distribucija apsolutnih participskih konstrukcija jedna od sintaktičkih značajki relevantnih za utvrđivanje utjecaja latinskoga jezika.

U pregledanome korpusu Kožičićeva misala nije zabilježen nijedan primjer instrumentalapsolutnoga. Nominativ smo apsolutni pak zabilježili u samo jednome primjeru: *êkože na razboinika izidoste s meči i drkolami buduĉъ азъ vsaki dan s vami v templi i ne prostriste ruce v(a)še na me 73v* (lat. *quasi ad latronem existis cum gladiis et fustibus cum quotidie vobiscum fuerim in templo, et non extendistis manus in me*)¹⁹ Lk 22,52–53. Nasuprot tomu dativ je apsolutni vrlo dobro potvrđen. Javlja se najčešće na mjestu latinskoga ablativa apsolutnoga, ali ne uvijek: katkad se tom participskom konstrukcijom prevodi i latinska finitna rečenica. Prema latinskomu participu prezenta aktivnom dolazi aktivni particip prezenta, a prema latinskomu participu perfekta pasivnom aktivni particip preterita I. Subjekt dativa apsolutnoga u svim je primjerima različit od subjekta glavne rečenice.

U najvećem je broju primjera dativ apsolutni semantički ekvivalent vremenske rečenice, što je i njegova najčešća funkcija u kanonskim tekstovima (STANISLAV 1933/1934: 8–10), ali i u hrvatskome staroslavenskom jeziku

¹⁹ Značenje mu se, rekli bismo, lomi između koncesivnoga i adverbzativnoga.

(MIHALJEVIĆ 2009: 339). Aktivni particip prezenta obično označava radnju istovremenu s radnjom predikata: *i êdućimъ imъ r(e)če* 65r (lat. *et edentibus illis, dixit*) Mt 26,21; *večëraûčim (!) že nimъ vase i(su)sъ hlebъ* 65r (lat. *coenantibus autem illis, accepit Iesus panem*) Mt 26,26; *nemu ošče govoreču se doide iûda edanъ odъ dviû na desête i š nim narodъ mnogi* 65v (lat. *adhuc eo loquente, ecce Iudas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa*) Mt 26,47; *sedeču že emu na prestolê posla k nemu žena nego reki* 66v (lat. *sedente autem illo pro tribunali, misit ad illum uxor eius, dicens*) Mt 27,19; *i êdućimъ nimъ vase i(su)sъ hlebъ* 69r (lat. *et manducantibus illis, accepit Iesus panem*) Mk 14,22; *i vzležečimъ nimъ i êdućimъ reče i(su)sъ* 69r (lat. *et discumbentibus eis, et manducantibus, ait Iesus*) Mk 14,18; *i govoreču ošče emu doide iûda škariotski edan ot dviû na des(e)te i narod mnogi š nimъ* 69v (lat. *et, adhuc eo loquente, venit Iudas Scarioth unus de duodecim, et cum eo turba multa*) Mk 14,43; *se vhodečima v(a)ma v grad srečet vaû č(lovê)kъ sasud vodi nose* 72v (lat. *ecce introeuntibus vobis in civitatem occurret vobis homo amphoram aquae portans*) Lk 22,10; *emu ošče govoreču se narod i iže zoviše se iûda edanъ odъ dviû na dêste predhoêšê e* 73v (lat. *adhuc eo loquente, ecce turba: et qui vocabatur Iudas, unus de duodecim, antecedeat eos*) Lk 22,47; *i abie nemu ošče govorêču petêhъ vspe* 73v (lat. *et continuo, adhuc illo loquente, cantavit gallus* Lk 22,60; *stvoren že bistъ šumъ prorokuûču mnê* 89v (lat. *factus est autem sonitus, prophetante me*) Ez 37,7; *i vzgovoru sl(i)šečim nim s(love)sa siê* 90v (lat. *et loquar audientibus illis sermones istos*) Pnz 31,28; *govori zato moisei sl(i)šeču vs(e)mu zboru sini iz(rai)l(e)vih* 90v (lat. *locutus est ergo Moyses, audiente universo coetu filiorum Israel*) Pnz 31,30. Aktivni pak particip preterita I. uglavnom označava radnju koja prethodi radnji glavne rečenice: *ûtru že bivšu idoše v svet vsi načelnici erêisci i starišine plka protivu i(su)su* 66r (lat. *mane autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum et seniores adversus Iesum*) Mt 27,1; *večëru že bivšu doide s dviû na desêtima* 69r (lat. *vespere autem facto, venit cum duodecim*) Mk 14,17; *i godini šestoî bivši tma b(i)s(tb) i po vsei z(e)mli daže do devête godini* 71r (lat. *et facta hora sexta, tenebrae factae sunt super totam terram usque in horam nonam*) Mk 15,33.

Primjeri dativa apsolutnoga koji imaju drugo značenje vrlo su rijetki. U istraženoj je korpusu pronađen samo jedan primjer dativa apsolutnoga koji ima uzročno značenje: *ne imućimъ nimъ otkudu vrnuti darova obima* 58v (lat. *non habentibus illis unde redderent, donavit utrisque*) Lk 7,42, a u dva-

ma je zabilježenim primjerima njegovo značenje koncesivno: *nač(e)lnik že erêiski i vasъ zborъ iskahu krivo svedočastvo protivu i(su)su (...) i ne naidošē mnogimъ krivimъ svedētelemъ pristupivšimъ* 65v (lat. *principes autem sacerdotum, et omne concilium, quaerebant falsum testimonium contra Iesum (...) et non invenerunt, cum multi falsi testes accessissent*) Mt 26,59–60; shodečim se vamъ vkupъ nêstъ ūže g(ospod)ne večere êsti 75v (lat. *convenientibus vobis in unum, jam non est Dominicam coenam manducare*) 1 Kor 11,20.

Navedeni primjeri pokazuju da Kožičić pri prijevodu s latinskoga jezika nije kalkirao latinski ablativ apsolutni instrumentalom apsolutnim, već se priklonio (hrvatskoj) staroslavenskoj tradiciji rabeći dosljedno dativ apsolutni.²⁰ Osobito su znakoviti primjeri u kojima svjesno inzistira na staroslavenskoj participskoj konstrukciji i ondje gdje je u latinskome predlošku finitna rečenica: večeru že bivšu *doide č(lovê)kъ niki bogatъ odъ aramatie osipъ imênemъ* 67v (lat. *cum sero autem factum esset, venit quidam homo dives ab Arimathaea, nomine Ioseph*) Mt 27,57; i suču petru v dvore doli *doide edna ot rabinъ arhierêoviъ* 70r (lat. *et cum esset Petrus in atrio decorum, venit una ex ancillis summi sacerdotis*) Mk 14,66; i idučima nima dvima *vkupъ reče isaakъ otcu svoemu* 87v (lat. *cumque duo pergerent simul, dixit Isaac patri suo*) Post 22,6–7; *nač(e)lnik že erêiski i vasъ zborъ iskahu krivo svedočastvo protivu i(su)su (...) i ne naidošē mnogimъ krivimъ svedētelemъ pristupivšimъ* 65v (lat. *principes autem sacerdotum, et omne concilium, quaerebant falsum testimonium contra Iesum (...) et non invenerunt, cum multi falsi testes accessissent*) Mt 26,59–60. U posljednjem je primjeru značenje dativa apsolutnoga također koncesivno.

Zbog usklađivanja s latinskim predloškom Kožičić nerijetko odstupa od hrvatske staroslavenske tradicije te na mjestima na kojima tiskani hrvat-

²⁰ Iako je njegovo oslanjanje na hrvatskostaroslavensku tradiciju neupitno, malo je vjerojatno da je samo u primjerima dativa apsolutnoga »prepisivao« starije predloške kojima je u osnovi grčki predložak. Vjerojatnije je riječ o njegovoj svijesti da je dativ apsolutni sintaktička konstrukcija tipična za (hrvatski) staroslavenski jezik, zbog čega ju je odlučio dosljedno zadržati i u jeziku svojega misala, slično kao što je postupio s dvojinom (CEKOVIĆ; ETEROVIĆ 2012). Tradicija mu je pritom služila kao uzor, a ne kao predložak u oblikovanju književnoga jezika, što posebice potvrđuju mjesta na kojima rabi dativ apsolutni i ondje gdje ga drugi hrvatskoglagoljski misali nemaju (a isto čini i s dvojinom na mjestima tekstološki inoviranim u odnosu na dotadašnju hrvatskoglagoljsku tradiciju). Ipak, sigurniju potvrdu ovoga zaključka može donijeti tek istraživanje koje bi bilo provedeno na misalskim rubrikama koje smo iz našeg korpusa isključili, osobito analiza onih mjesta gdje paralelni misali imaju instrumental apsolutni.

skoglagoljski misali imaju dativ apsolutni često uvodi vremensku rečenicu prema latinskoj vremenskoj rečenici. Utjecaj predložka međutim ne treba precijeniti: brojni su, kako smo vidjeli, i primjeri latinskih vremenskih rečenica koje Kožičić prevodi dativom apsolutnim, odlučujući se dosljedno za staroslavensku participsku konstrukciju; čak i ondje gdje dativa apsolutnog nema u paralelnim misalima.

3. ZAKLJUČAK

U istraženome se korpusu *Misala hruackoga* participi i participske konstrukcije rabe vrlo često, i to uglavnom uvijek pod utjecajem latinskoga predložka, a posve iznimno i ondje gdje ih u predložku nema, što je još jedan dokaz da se Kožičić zasigurno služio nekim onodobnim latinskim misalom. Potvrđene su sljedeće funkcije participa: supstantivizirani particip, determinativni particip, predikatni particip, particip u funkciji sekundarnoga predikata i dativ apsolutni. Po funkcijama u kojima participi dolaze ne razlikuje se od drugih hrvatskoglagoljskih misala 15. i 16. stoljeća, ali se s njima zbog različitih predložaka ne podudara uvijek u odabiru sintaktičke konstrukcije. Kao što je već utvrđeno i u recentnim istraživanjima, polazni je Kožičićev korak u priređivanju *Misala hruackoga* redigiranje biblijskih čitanja po latinskome predložku. S jedne strane Kožičić vrlo vjerno prati latinski izvornik, dok s druge pokušava što više slijediti i hrvatsku staroslavensku normu kada je god moguće, a ponajviše kada je procijenio da bi doslovan prijevod iznevjerio duh jezika na koji prevodi. Da je to činio vrlo dosljedno, posebice potvrđuje sustavna uporaba dativa apsolutnoga, tipične staroslavenske participske konstrukcije, ali i činjenica da u *Misalu* ne nalazimo sintaktičkih kalkova prema latinskome koji ne bi ujedno bili i svojina (hrvatskoga) staroslavenskoga jezika. Izostankom takvih konstrukcija bitno se razlikuje od gotovo paralelna prijevoda *Biblije* Bartola Kašića ili starije hrvatske lekcionarske prakse (VRTIČ 2009.a).

IZVORI

- Misal hruacki po rimski običaj i činъ (...) kužanъ popravlennъ i prêpis(a)nъ (...) Šimunom Kožičićemъ Zadraninomъ*, Rijeka, 1531.; preslika F-251, Staroslavenski institut, Zagreb.
- Missale Romanum, Mediolani, 1474. Vol. 1: Text.* 1899. R. Lippe (ur.). London: Harrison and sons.

- Misal po zakonu rimskoga dvora 1483.* (pretisak). 1971. Zagreb: Liber – Mladost.
Misali po zakonъ rimskoga dvora (...) po Frančisku Bindoni i Mafio Pasino tovariši,
 Venecija, 1528.; preslika F-255, Staroslavenski institut, Zagreb.
Senjski glagoljski misal 1494. (pretisak). 1994. M. Moguš; A. Nazor (ur.). Zagreb:
 Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

LITERATURA

- BENVIN, A. 1984. Zamisao liturgijskog jezika u Šimuna Kožičića. *Slovo* 34: 203–218.
 CEKOVIĆ, B.; I. SANKOVIĆ; M. ŽAGAR. 2010. Jezik *Misala hruackoga* Šimuna Kožičića Benje: glagolski oblici. *Slovo* 60: 133–166.
 CEKOVIĆ, B.; I. ETEROVIĆ. 2012. Dvojina u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje. *Fluminensia* 1: 143–156.
 DAMJANOVIĆ, S. 1997. Jezičnostilska raslojenost hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih tekstova. *Croatica* 45/46: 57–69.
 GORTAN, V.; O. GORSKI; P. PAUŠ. 2005. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
 GRKOVIĆ-MEJDŽOR, J. 2007. *Spisi iz istorijske lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
 HOLJEVAC, S.; M. CRNIĆ. 2010. Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17. stoljeća. P. Knezović (ur.). *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 151–164.
 HOLJEVAC, S. 2012. Prilog analizi jezika Kožičićevih glagoljskih knjiga: *Od bitija redovničkoga knjižice*. *Fluminensia* 1: 185–199.
 JAGIĆ, V. 1913. Hrvatska glagolska književnost. B. Vodnik. *Povijest hrvatske književnosti I: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 9–60.
 MIHALJEVIĆ, M. 2006. Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. L. Taseva (gl. ur.). *Mnogokratnite prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie*. Sofija: GoreksPres, 221–239.
 MIHALJEVIĆ, M. 2008. Glagolski oblici u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. st. *Slovo* 56–57: 333–349.
 MIHALJEVIĆ, M. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. S. Damjanović (ur.). *Povijest hrvatskoga jezika 1: Srednji vijek*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 283–349.
 MIHALJEVIĆ, M.; J. REINHART. 2005. The Croatian Redaction: Language and Literature. *Incontri linguistici* 28: 31–82.
 MIHALJEVIĆ, M.; J. VINCE. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.

- NAZOR, A. 1984. Šimun Kožičić Benja i njegova glagoljska tiskara u Rijeci. A. Nazor (prir.). *Šimun Kožičić – Knjižice krsta: Transkripcija, komentar, rječnik*. Ljubljana – Zagreb: Cankarjeva založba, 5–24.
- NAZOR, A. 2007. Šimun Kožičić (oko 1460. do 1536.). A. Nazor (prir.). *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*. Rijeka: Sveučilišna knjižnica Rijeka, 11–22.
- NAZOR, A. 2009. Šimun Kožičić: Od bitija redovničkoga knjižice. A. Nazor (prir.). *Šimun Kožičić – Od bitija redovničkoga knjižice /Rijeka, 1531./, knj. 2: Latinična transkripcija glagoljskoga teksta (s uvodom, rječnikom i literaturom)*. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci – Družba „Braća hrvatskoga zmaja“, Stol riječko-bakarski, 15–24.
- STANISLAV, J. 1933/1934. Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine. *Byzantinoslavica* 5: 1–112.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca.
- TOMAŠIĆ, T. 2000. *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu „Knjižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov“* (magistarska radnja u strojopisu). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VEČERKA, R. 1961. *Syntax aktivních participií v staroslověnsčině*. Prag: Státní pedagogické nakladatelství.
- VEČERKA, R. 1993. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II: Die innere Satzstruktur*. Freiburg im Breisgau: U. W. Weiher.
- VRTIĆ, I. 2009.a. *Sintaksa Kašićeva prijevoda Svetoga pisma* (doktorska disertacija u strojopisu). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VRTIĆ, I. 2009.b. Sintaktičke funkcije participa u Katančićevu prijevodu *Svetoga pisma*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35: 365–382.
- ŽAGAR, M. 2012. Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*). *Fluminensia* 1: 111–123.

Summary

THE SYNTACTIC FUNCTIONS OF PARTICIPLES IN ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA'S MISAL HRUACKI

The recent research has shown that the first Croatian Glagolitic missal that has been consistently edited according to the Vulgate was the Šimun Kožičić Benja's *Misal hruacki*. The deviations from the language norm of the earlier Croatian Glagolitic missals seem to be the result of a thorough redaction of

the biblical text according to Vulgate (Latin) text, and the relation between the Old Slavonic and the Old Croatian elements was studied and accordingly arranged. It is assumed that Kožičić used some contemporary Latin missal in the preparation of his text. If that was the case, the Latin influence is more expected on the syntactic level.

The usage of participles is one of the syntactic features that can help in discerning different language influences originated from the source text. The participles and the participle constructions are used very often in *Misal hruacki* and generally they faithfully follow the Vulgate text. As the usage diversity is their distinctive feature, the present active participle and the perfect active participle I are chosen to be analyzed in this article, with the focus on their different syntactic functions. By this research we wish to contribute to a better understanding of the syntax of *Misal hruacki*, and of the literary language used in the Rijeka Glagolitic printing house editions in general.

Key words: Croatian Church Slavonic language, Glagolitic printing house in Rijeka, Šimun Kožičić Benja, *Misal hruacki*, Vulgate, syntax, participle.

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenih projekata »Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva« i »Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije«, provedenih uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 2. 8. 2013.

Autori: Ivana Eterović

Prihvaćen: 26. 11. 2013.

Filozofski fakultet

HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

isankovi@ffzg.hr

Jozo Vela

Staroslavenski institut

HR-10000 Zagreb, Demetrova 11

jvela@stin.hr